

УДК: 94 (477.85)

**Анатолій Кузь
(Чернівці)**

**ВІЙСЬКОВИЙ РОЗВИТОК
ГЕНУЕЗЬКОЇ ГАЗАРІЇ В XIII-XV ст.:
ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ
(1991-2010 рр.)**

У статті йде мова про стан розробки та вивчення військової історії генуезьких колоній Криму (генуезької Газарії) в сучасній українській історіографії. Розглянуто основні питання, яких торкалися у своїх дослідженнях українські вчені: військові конфлікти за участю генуезців, озброєння, військова організація, фортифікація та система оборони, найманство тощо.

Ключові слова: історіографія, наука, дослідження, генуезці, фортифікація, найманець, реформи, требаєше, озброєння, система, гарнізон, Готія, арбалет, факторія, війна.

Багата на історичне минуле кримська земля часто потрапляла в поле зору дослідників різних епох та поколінь. Генуезька спадщина в цьому відношенні ніколи не залишалася осторонь, зважаючи на ту роль, яку вона відігравала в середньовічній історії Криму та народів, що тут проживали. Ще радянська історіографія, незважаючи на свою однобічність й заангажованість, приділяла належну увагу історії генуезьких колоній та середньовічної комерції. Проте питання військового розвитку генуезької Газарії¹ взагалі не розглядалося. Мета нашого історіографічного огляду полягає у тому, щоб показати сучасний стан розробки цієї проблеми у працях українських вчених новітнього періоду.

Комплексне дослідження військової організації генуезьких колоній, форм військової колонізації, військової тактики та стратегії в цьому регіоні, на жаль, до нашого часу не проводилося. Проте вітчизняні дослідники часто зверталися до цієї теми в контексті вивчення як загальної історії середньовічного Криму, так і окремих його частин. В Україні на сьогодні «кримсько-генуезькою» історією займаються вчені двох наукових центрів – Кримського (на базі Кримського філіалу Інституту археології НАН України, (далі – КФ ІА НАНУ)) та Харківського (Харківський національний університет імені В. Каразіна).

Початок вивченню військової організації генуезьких анклавів Криму та їх фортифікаційних

укріплень поклала монографічна праця директора згаданого Кримського філіалу В. Мица «Укріплення Таврики X-XV вв.»². В дослідженні автор здійснив спробу на основі багатого археологічного матеріалу та деяких писемних джерел всебічно розглянути фортифікаційні пам'ятки середньовічного Криму. Основна увага приділена візантійським та феодоритським укріпленням гірського Криму, а також генуезьким фортецям у Феодосії, Судаку, Алушті та Балаклаві. Кримські факторії дослідник у сукупності позначає терміном «Колонія», маючи на увазі систему адміністративного та військового контролю над лігурійськими володіннями³. Археологічні дослідження показали, що більшість італійських фортець були зведені на колишніх візантійських укріпленнях і рідко коли споруджувалися в інших місцях. Запорукою тривалої (майже два століття) і успішної генуезької торгівлі були потужні оборонні укріплення, побудовані генуезцями впродовж XIV – першої половини XV ст. на кримському узбережжі⁴. Проте, на думку В. Мица, впродовж всього періоду колонізації генуезці опиралися також і на економічну та військову могутність своєї метрополії. Не менш важливу роль в організації оборони відігравав і військовий флот, що часто приходив на допомогу у разі виникнення локальних конфліктів Колонії з монголо-татарами та греками⁵.

Військовій організації Колонії у книзі відведено порівняно мало місця (3 стор.), на основі чого можна судити про недостатність вивчення цього аспекту. Проте автор вперше зробив на основі Статуту 1449 р. та деяких інших джерел аналіз цієї важливої складової оборони факторій. На його думку, тут існує більше запитань, ніж відповідей. Організація та призначення Капітанства Готії, загальна чисельність генуезьких військових формувань, система оборони факторій – далеко не всі питання, на які ще потрібно дати відповідь. Автор відмічає той момент, що значна увага приділялася генуезцями будівництву укріплень в Чембало та посиленню в цьому пункті гарнізону. Це, в свою чергу, було зумовлено «зіткненнями з господарями Феодоро». Відсутність міського ополчення в Чембало мотивується недовірою генуезців до місцевого грецького населення, яке в 1434 р. підняло повстання проти італійської адміністрації⁶. Не позбавлена робота і деяких неточностей у викладі матеріалу. Проте автор у подальших публікаціях переглянув спірні питання генуезької військової організації.

В.Миц прослідковує два основних етапи організації оборони генуезьких колоній на узбережжі Криму: «... 60-ті роки XIII – 40 роки XIV ст. – період, коли генуезці ще не створювали довготривалих фортифікаційних укріплень для захисту торгових факторій, а спроби їх створювати зустрічали опір серед татар; 40 роки XIV – 70-ті роки XV ст. – характеризуються захопленням прибережних територій та будівництвом фортець і замків...»⁷. Проте запізнілі перетворення фортифікації щодо розвитку нової тактики штурму (із застосуванням вогнепальної зброї) призвели, на думку дослідника, до технічної відсталості Криму та завоювання факторій турками-османами⁸.

Окремі елементи військової організації генуезької Газарії розглядає у своїх публікаціях В.Тіпаков. Сфера його наукових інтересів поширюється на Капітанство Готії та консульство Чембало в другій половині XV ст.⁹ Готія займала особливе місце в структурі управління кримськими факторіями. Відомий Статут 1449 р. не деталізує управління цими територіями і обмежується тільки окремою згадкою посади капітана Готії. На думку В.Тіпакова, згаданий у Статуті капітан Готії здійснював військово-політичні функції на території консульств Гурзуфа, Партеніта, Ялти та Алушти. Він перебував у підпорядкуванні консула та вікарія Кафи¹⁰. Полемізуючи з іншими дослідниками, автор дотримується думки, що посада капітана Готії з'являється в період найбільшого загострення конфлікту Кафи з князівством Феодоро (20-ті – 30-ті рр. XV ст.)¹¹. Лігурійські писемні джерела вперше згадують ім'я капітана Готії в 1429 р., а до того часу така посада не фіксується.

Відсутність у Статуті деталізації системи управління консульствами й громадами Готії може свідчити про те, що вони мали значний ступінь автономії при розв'язанні питань самоврядування (у тому числі й у вирішенні своїх економічних проблем), перебуваючи при цьому під юрисдикцією Кафи. Уведення такої системи керування, ймовірно, було обумовлено прагненням генуезців не створювати прецедентів для загострення відносин із князями Феодоро, які протягом тривалого часу (1422-1441 рр.) здійснювали спроби оволодіння Готією (від Чембало до Алушти) з метою організації самостійної міжнародної та регіональної торгівлі¹².

В іншій статті, присвяченій адміністративному управлінню Чембало у другій половині XV ст., автор аналізує реформи 1454-1455 рр. та їхній вплив на організаційну структуру гарнізонної служби найманців у тій місцевості. Реформи, проведені банком св. Георгія, суттєво змінили функціональну суть управління Чембало. Консул факторії, який раніше виконував функції і коменданта фортеці, тепер був позбавлений таких повноважень і зосередив у своїх руках лише адміністративну, цивільну та судову владу. Функція *capitaneus Cimbali* те-

пер виконувалася кастеляном консульського замку св. Миколая¹³. В.Тіпаков описує всю ієрархію військових чинів відповідно до проведених реформ: кастелян замку св. Миколая, два субкастеляни, що командували солдатами на окремих вузлах оборони фортеці, рядовий склад.

Автор здійснив підрахунок витрат на військово-адміністративний апарат і дійшов висновку, що він був незначний та досить малозатратний. При цьому зміни в управлінні (стосовно Статуту) були викликані створенням додаткових матеріальних стимулів для претендентів на зайняття посад у причорноморських колоніях. Військово-політична напруженість унаслідок османської агресії робила такі стимули нагальними. «Саме з цією метою, – зазначає В.Тіпаков, – консули і кастеляни отримали право дрібнооптової торгівлі, а консул, звільнений від посади начальника гарнізону, тепер виконував функцію міністрарія»¹⁴.

До проблеми виникнення та призначення Капітанства Готії у своїх наступних статтях повертається і В. Миц. Зокрема, в одній з них, присвяченій середньовічному Алустану¹⁵, автор висуває свої аргументи про ймовірність перебування в цьому місці капітана Готії¹⁶. На його думку, генуезька Луста була ідеальним місцем для розміщення військово-адміністративного апарату, оскільки володіла першокласними фортифікаційними укріпленнями¹⁷. Про це непрямо говорять і деякі писемні джерела, наведені дослідником. У статті вказано імена майже всіх капітанів Готії, починаючи з 1428-1429 рр.

Крім того, науковець виносить на обговорення ще одне дискусійне питання: кому належала Луста і Готія в останні роки існування генуезьких колоній? Генуезцям чи феодоритам? З одного боку, більшість джерел вказують на те, що в останні роки перед завоюванням Криму ці території належали господарям Феодоро. Проте відомо, що ще в 60-х рр. XV ст. генуезці в Алустані вели широкомасштабні будівельні роботи. В. Миц вслід за А.Бертсьє-Делагардом пояснює це наявністю «двопідданства» з боку власників Лусти¹⁸. Проте таке припущення, на його думку, вимагає підтвердження додаткових джерел, в тому числі і порівняльного характеру. В підсумку В.Тіпаков і В.Миц, взаємодоповнюючи один одного, так і не змогли розв'язати всіх проблемних завдань, які стосуються території Готії та військово-адміністративного апарату, що здійснював тут управління. Актуальність подальшого вивчення даного питання не викликає сумніву.

Значних успіхів у вивченні фортифікаційних укріплень та історичної топографії генуезької Кафи, крім уже згаданого В.Мица, досягли співробітники КФ ІА НАНУ С.Бочаров та О.Айбалина. Перший захистив кандидатську дисертацію зі згаданої теми¹⁹, основні положення якої були також опубліковані в російському періодичному виданні «Причорноморье в средние века»²⁰. Автор

досліджував топографію фортифікаційних укріплень генуезької Кафи кінця XIII – другої половини XV ст. і ставив перед собою мету подати повну картину фортечного ансамблю міста.

На основі використання великої кількості археологічних (під керівництвом С.Бочарова та О.Айбабиної останніми роками діяла Феодосійська археологічна експедиція) та графічних джерел, даних писемних свідчень дослідник виділяє різні етапи будівництва фортеці в Кафі. У перший період існування факторії (70-ті рр. XIII ст. – 1308 р.) кам'яних укріплень тут ще не існувало, а саме місто було оточене ровом і валом з дерев'яним палисадом²¹. Активне фортифікаційне будівництво, на думку автора, проводилося генуезцями в період 1316-1382 рр., коли було завершено будівництво кам'яної фортеці (*castrum*) та 1383-1475 рр., коли були зведені зовнішні оборонні укріплення²². Не виключає С.Бочаров і наявності в генуезькій Кафі третьої оборонної лінії, що зводилася в нових умовах використання вогнепальної зброї: «У наш час утвердилася думка про зведення фортечної лінії С (третьої оборонної лінії. – А.К.) в період турецького панування...Проте відомо, що консул Бенедетто Грімальді в 1385 році доповнив систему оборони, обладнавши її ровами та барбаканами». Крім того, свідчення мандрівників Гільбера де Лануа та Перо Тафура непрямым чином теж вказують на це²³. На основі сказаного автор робить висновок про наявність в генуезькій Кафі однієї із найпотужніших систем фортифікаційних укріплень в Причорномор'ї, «що складалася із цитаделі, зовнішнього оборонного кільця, доповненого ще однією фортечною лінією і ровом, який захищав місто зі сторони суші»²⁴.

Кам'яній різьбі Кафи XIV-XVIII ст. присвячене монографічне дослідження О. Айбабиної, в окремому розділі якого зосереджено увагу на генуезькій кам'яній різьбі та будівельних закладних плитах з іменами консулів²⁵. На основі цього дослідника уточнила датування деяких вез та оборонних об'єктів Кафи. Також в роботі подано детальний опис рельєфних зображень військового характеру: зображення святого воїна на лицьовій поверхні плити 1352 року та вершника на коні зі списом в руках (св. Георгія)²⁶.

Нові свідчення писемних джерел про війну Кафи і Феодоро у 1433-1434 рр. опублікував В. Миц²⁷. Використовуючи уже відомі роботи Л. Коллі та А. Чиперіса, автор доповнює їх епістолярними джерелами, опублікованими італійським дослідником Альдо Агосто. Два листа із колекції Фредеріко Федерічі описують хід подій 1434 р.: перше написане Карло Ломелліні 9 липня 1434 р. з Кафи і адресоване його племіннику Маттео Ломелліні; інше відправив з Пери в Геную Ніколло ді Порто, який дізнався про подробиці експедиції Карло Ломелліні зі слів Амвросія ді Казанова, учасника війни. На думку В. Мица, «обидва документи викликають

особливий інтерес, оскільки несуть в собі аспект особистого свідчення, даючи можливість доповнити і порівняти опис війни..., наведений Андреа Гатари»²⁸.

Проблеми історичної географії генуезької Газарії та інтерпретації окремих її замків на місцевості цікавили свого часу С. Бочарова. У збірнику, присвяченому П.І. Кеппену, автор помістив об'ємну статтю з даного питання. Він розглядає місцезнаходження та залишки генуезьких замків у Алушті, Гурзуфі, Ялті, Симеїзі та Партеніті²⁹. Всі вони, як показали археологічні дослідження, мали спільні риси у плануванні. Тому можна говорити про існування в Криму північно-італійської (генуезької) школи в оборонному зодчестві. Для неї, на думку археолога, «характерним є приморське розміщення укріплень, при цьому не обов'язково використовувалися важкодоступні скелі, а навпаки, вибиралися більш слабкі... об'єкти – миси або приморські підвищення, а основний акцент робився на зведенні сильних закінчених замків»³⁰. Всі замки, як правило, мали одну вежу і розміщувалися на невеликій території (від 0,054 до 0,27 га). Проте до нашого часу залишається невідомою організація місцевого самоуправління та оборони вищезазначених укріплених пунктів. У зв'язку з цим автор особливо підкреслює недостатність вивчення цього питання у вітчизняній та зарубіжній історіографії³¹.

Окремо С. Бочаров виділяє роль та значення ще однієї генуезької фортеці, яка розміщувалася на Керченському півострові – Воспоро³². Тут також була торгівельна факторія, якою керував консул. Фортифікаційні споруди цього укріпленого пункту склалися з цитаделі, стіни та кам'яного рову. Міські квартали оточувало зовнішнє оборонне кільце. Фортеця Воспоро, яка контролювала Керченську протоку, була «найважливішим стратегічним центром» на водних шляхах із Чорного моря в Тану (Азак), при цьому залишаючись «найбільш укріпленим генуезьким пунктом у Північному Причорномор'ї»³³.

У 2000 р. на міжнародній конференції у Варні (Болгарія), присвяченій зброї та військовому спорядженню в пізньоантичний та середньовічний час, українські вчені з Криму виступили з доповідями по генуезькому військовому озброєнню. Зокрема, С. Сьомін провів дослідження зброї дальньої дії – арбалета³⁴. На думку автора, ця зброя потрапила в Крим з другої половини XIII ст. внаслідок проникнення сюди венеціанських галей. Писемні джерела про використання арбалета безпосередньо в Криму небагаточисленні. Це в основному генуезькі нотаріальні акти, Статут 1449 р. (в публікації допущена описка. – А.К.), документи з історії генуезько-феодоритської війни 1433-1434 рр. та ін. Дослідник значну увагу приділив археологічним джерелам, що дають можливість показати «конструктивні особливості цього виду озброєння»³⁵. С. Сьомін проаналізував близько 80 арбалетних на-

конечників з культурних шарів фортець у Судаку, Феодосії, Балаклаві, Мангупі, Чобан-Куле, Фуні і дійшов висновку про наявність двох варіантів бойових болтів, поширених тут. Також ним було висловлено припущення про існування в генуезькій Солдайї (Судаку) майстерні з виготовлення та ремонту арбалетів³⁶.

Мечі із Фуні стали предметом спільної доповіді В. Кирилка та В. Мица³⁷. Автори відзначили, що знахідки такого характеру в Криму є рідкістю. Тому фрагменти мечів з Фунського замку стали справжнім раритетом. Їх датування дещо утруднене внаслідок поганої збереженості, проте не викликає сумніву те, що ці мечі використовувалися в першій третині XV ст. феодоритами або італійцями. У своєму монографічному дослідженні В. Кирилко схиляється більше до генуезького походження знахідок та прив'язує їх до кампанії Карло Ломелліно³⁸.

Ще одна доповідь на конференції у Варні була присвячена предметам озброєння XIV-XV ст. із генуезьких міст Східного Криму³⁹. Доповідачі С. Бочаров та А. Джанов намагалися дати ґрунтовний огляд всіх відомих артефактів, пов'язаних з військовою історією генуезьких колоній. В основному це археологічні знахідки з Кафи і Солдайї: захисне озброєння (умбони щитів, пластини панцирів візантійського та латинського походження); зброя ближнього бою (наконечник списа, ножі, кинджал); метальна зброя (арбалетні болти, кам'яні ядра баліст). Окремо автори відзначили знахідку бронзового втульчатого наверхшя, яке датується 1475 р. і могло на їх думку використовуватися як наверхшя бойового стягу фортеці св. Хреста (вузла оборони Солдайської цитаделі)⁴⁰.

Новий етап у вивченні військової історії генуезьких колоній розпочався у 1999 р., коли у Балаклаві на території фортеці Чембало почали працювати об'єднана археологічна експедиція Харківського національного університету і Національного заповідника «Херсонес Таврійський», а 2002 р. – Південнокримська експедиція Державного Ермітажу (Росія) і Кримського філіалу Інституту археології НАН України. Чембало довгий час залишалося «білою плямою» на археологічній карті Криму внаслідок розміщення в Балаклаві бази ВМФ СРСР. У перші ж роки досліджень цього об'єкта з'явилися нові цікаві знахідки військового характеру. Це стало приводом для появи у друці нових публікацій.

У Харкові військовою тематикою з історії генуезької Газарії зацікавилися А.Зибалов та С.Д'ячков. Перший спробував дати комплексний аналіз військової справи генуезців на Кримському півострові та показати, що собою становили лігурійські військові сухопутні та морські формування. У наукових публікаціях автора розглянуто окремі аспекти військової історії колоній. Це такі, як етноконфесійний склад військових контингентів, образ найманця в генуезьких джерелах XIII-XV

ст., історія генуезького озброєння тощо⁴¹. Як вважає А.Зибалов, генуезька військова справа носила західноєвропейський характер. Оборона фортець забезпечувалася невеликими гарнізонами найманців та наявністю потужних фортифікаційних укріплень. Проте наступальні операції генуезців не відзначалися ні розмахом, ні значними успішними результатами. «В цілому, – як пише дослідник, – можна прийти до висновку про ефективність генуезької системи оборони колоній Північного Причорномор'я. Ця система була найбільш раціональною в умовах геополітичної ситуації XIII-XV ст.»⁴². Не залишилася поза увагою і найбільш популярна тема в сучасних дослідженнях – найманство. Образ найманця на службі в генуезьких колоніях А.Зибаловим подається як відмінний від «типового в середньовічній історіографії образу найманця-мародера»⁴³. На сторінках більшості лігурійських джерел образ найманця з Кафи чи Солдайї виступає в ролі позитивного і респектабельного. Для рядового найманця вербування до колоніального гарнізону було способом соціалізації⁴⁴.

Наявність великих металевих машин в генуезьких містах до недавнього часу піддавалася сумніву. Однак знайдені артефакти з Чембало дозволили археологам стверджувати про використання великих гравітаційних машин. Цю проблему розглядають С.Д'ячков та М.Алексєєнко⁴⁵. Автори детально описують кам'яні ядра та залишки камнеметальної машини типу «требуше» з фортеці Чембало. Під час археологічних досліджень так званого «консульського замку» було знайдено 200 металевих снарядів загальною вагою 7,5 т.⁴⁶ Це дозволило науковцям припустити, що тут була обладнана площадка, на якій встановили достатньо потужну металеву машину⁴⁷.

Закінчує наш історіографічний огляд монографія В.Мица «Каффа и Феодоро в XV веке. Контакты и конфликты»⁴⁸. На сьогоднішній день це є найбільш повне висвітлення проблем взаємовідносин двох значних центрів середньовічного Криму. У даній праці автор переглянув ряд положень своєї першої монографії (ми її розглядали на початку. – А.К.). Незважаючи на те, що окремого розділу з історії військової справи генуезьких колоній у книзі немає, автор часто звертається до цього питання. Зокрема, В. Миц дає детальний аналіз всіх військових конфліктів між Кафою та Феодоро, у тому числі війни 1433-1434 рр.⁴⁹ Вперше в поле зору дослідника потрапляє і «Кафинська війна» 1475 р., внаслідок якої Кафа була захоплена турками-османами⁵⁰. Крім того, в монографії часто наводяться різні уривки та цитати лігурійських документів військового змісту. Можна сказати, що на сьогоднішній день ця книга є базовою з вивчення військової історії генуезьких колоній Північного Причорномор'я у XV ст.

Незважаючи на значний внесок українських вчених у справу вивчення військової історії генуезь-

кої Газарії, очевидним залишається те, що донині окреме монографічне дослідження так і не з'явилося. Існує диспропорція в хронологічному охопленні військової історії. Зокрема, період XIV ст. і досі залишається маловивченим та недослідженим. Українська історіографія розглядає військовий розвиток колоній тільки крізь призму суспільно-політичних та соціально-економічних відносин. Водночас очевидно є відсутність суто теоретичного підходу до даного питання. Більшість наукових праць написані фаховими археологами і прив'язані до матеріальної історії. Тому подальше вивчення військової історії генуезьких колоній Північного Причорномор'я є актуальним як з точки зору теоретичного підходу, так і прикладного (розвиток туризму і, відповідно, його наукове забезпечення, між міжнародні наукові зв'язки та ін.).

¹ Газарією в середні віки називали володіння, що належали генуезцям на південному березі Криму від Кафи до Чембало. Топонім походить від назви Хазарського каганату, що до середини X ст. охоплював і територію Північного Причорномор'я («Хазарія» або «Газарія»).

² Мыц В. Л. Укрепление Таврики X-XV вв. – К.: Наукова думка, 1991. – 164 с.

³ Там само. – С. 78.

⁴ Там само. – С. 79.

⁵ Там само. – С. 79-80.

⁶ Там само. – С. 79.

⁷ Там само. – С. 80.

⁸ Там само. – С. 81.

⁹ Типаков В.А. Общины Готии и Капитанство Готии в Уставе Каффы 1449 г. // Культура народов Причерноморья. – 1999. – №6. – С.218-224; *Його жс.*: Консульство Чембало во второй половине XV века: административное управление // Херсонесский сборник. – 1999. – Вып. 10. – С. 330-333.

¹⁰ Типаков В.А. Общины Готии и Капитанство Готии в Уставе Каффы 1449 г... – С. 218.

¹¹ Там само. – С. 223.

¹² Там само. – С. 223.

¹³ Типаков В.А. Консульство Чембало во второй половине XV века... – С. 331.

¹⁴ Там само. – С. 333.

¹⁵ Алустон (Луста) – в середні віки так називали Алушту.

¹⁶ Мыц В.Л. Генуэзская Луста и Капитанство Готии в 50-70-е гг. XV в. // Алушта и Алуштинский регион с древнейших времен до наших дней. – К.: Стилос, 2002. – С. 139-189.

¹⁷ Там само. – С. 175.

¹⁸ Там само. – С. 186.

¹⁹ *Дисертація автором захищена на тему:* Бочаров С.Г. Историческая топография Каффы (конец XIII – 1774 г.). Фортификация, культовые памятники, система водоснабжения: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история». – М., 2000. – 20, [1] с.

²⁰ Бочаров С.Г. Фортификационные сооружения Каффы (конец XIII – вторая половина XV вв.) // Причерноморье в средние века. – СПб., 1998. – Вып. 3. – С. 82-116. *За матеріалами досліджень Кафи дослідником вида-*

но альбом з накладними ілюстраціями. Див.: Фортификационные сооружения генуэзской Каффы (конец XIII – вторая половина XIV века). Накладные иллюстрации по материалам реконструкции к.и.н. Бочарова С.Г. – Симферополь: ООО «Вперед» (рік видання не вказано).

²¹ Бочаров С.Г. Фортификационные сооружения Каффы... – С. 85.

²² Там само. – С. 86-93.

²³ Там само. – С. 95.

²⁴ Там само. – С. 96.

²⁵ Айбабина Е.А. Декоративная каменная резьба Каффы XIV-XVIII вв. – Симферополь: СОНАТ, 2001. – 280 с. (С. 32-61 – генуезькі пам'ятки).

²⁶ Там само. – С. 45-49.

²⁷ Мыц В.Л. Война 1433-1434 гг. между Каффой и Феодоро // Античная древность и средние века. – Екатеринбург, 2000. – Вып.31. – С. 330-359; *Його жс.*: Каффа и Феодоро в XV в. Контакты и конфликты. – Симферополь: Универсум, 2009. – С. 153-177.

²⁸ Мыц В. Л. Каффа и Феодоро в XV в. Контакты и конфликты... – С. 159-160.

²⁹ Бочаров С. Г. Заметки по исторической географии генуэзской Газарии XIV-XV вв. Южный Берег Крыма // О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических (по материалам конференции в честь 210-летия со дня рождения Петра Ивановича Кеппена). – К., 2004. – С. 186 – 204.

³⁰ Там само. – С. 189-190.

³¹ Там само. – С. 192.

³² Бочаров С. Г. Генуэзская крепость Воспоро в XIV – XV вв. // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средневековье. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 2003. – С. 46-47.

³³ Там само. – С. 47.

³⁴ Семин С. Средневековое вооружение Крыма второй половины XIII-XV вв. Арбалет (По материалам археологических раскопок) // Acta musei Varnaensis I: Оръжие и снаряжение през късната античност и средновековието IV-XV в. – Варна, 2002. – С. 213-220.

³⁵ Там само. – С. 213.

³⁶ Там само. – С. 218.

³⁷ Кирилко В., Мыц В. Фрагменты мечей из раскопок средневековой Фуны // Acta musei Varnaensis I: Оръжие и снаряжение през късната античност и средновековието IV-XV в. – Варна, 2002. – С. 225-226.

³⁸ Кирилко В. П. Крепостной ансамбль Фуны 1423-1475 гг. – К.: Стилос, 2005. – С. 60-61.

³⁹ Бочаров С.Г., Джанов А.В. Предметы вооружения XIV-XV веков из генуэзских городов Восточного Крыма // Оръжие и снаряжение през късната античност и средновековието IV-XV в.: резюмета международна конференция, 14 – 16 септември 2000 г. – Варна, 2000. – С. 19-20.

⁴⁰ Там само. – С. 20.

⁴¹ Зибалов А.А. Этно-конфессиональный состав генуэзского воинского контингента в Крыму // Шевченківська весна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 15-й річниці незалежності України. – К., 2006. – Вип. IV. – Ч. III. – С. 185-187; *Його жс.*: Генуэзские арбалеты в Крыму (по материалам археологических раскопок) // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: тези доповідей V Міжнародної студентської наукової археологічної конференції (Чернігів, 14-16 квітня 2006 р.). – Чернігів: Сіверянська думка, 2006. –

С. 49; Образ наемников в документах генуэзских колоний Северного Причерноморья XIII–XV вв. // Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 63-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 23 квітня 2010 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 125 – 126; Сухопутные вооруженные силы Генуи в Крыму в первой половине XV в. // Шевченківська весна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 60-річчю Великої Перемоги. – К., 2005. – Вип. III. – Ч. I. – С. 70; Военное дело генуэзских колоний Северного Причерноморья в отечественной историографии XIX–XXI вв. // Каразінські читання (історичні науки): матеріали міжнародної наукової конференції 20 квітня 2007 р. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 110 – 111; Армия и флот генуэзских колоний Северного Причерноморья XIII–XV вв.: дипломная работа образовательно-квалификационного уровня «специалист». – Харьков, 2007. – 155 с.

⁴² Зибалов А. А. Армия и флот генуэзских колоний Северного Причерноморья XIII–XV вв... – С. 103.

⁴³ Зибалов А. Образ наемников в документах генуэзских колоний Северного Причерноморья XIII–XV вв... – С. 125.

⁴⁴ Там само. – С. 126.

⁴⁵ Алексеенко Н. А., Дьячков С. В. Требуше генуэзской крепости Чембало (XIV–XV вв.) // LAUREA. К 80-летию профессора Владимира Ивановича Кадеева. – Харьков: Константа, 2007. – С. 124–135. *Їх же*: «Ядерный арсенал» генуэзской крепости Чембало XIV–XV вв. // Мир древности. – 2007. – №1. – С. 52–55; Дьячков С. В. «Арсенал» метательных снарядов генуэзской крепости Чембало в Крыму // Российская археология. – 2008. – №2. – С. 54–61.

⁴⁶ Алексеенко Н. А., Дьячков С. В. Требуше генуэзской крепости Чембало (XIV–XV вв.)... – С. 128.

⁴⁷ Дьячков С. В. Площадка для метательной машины генуэзской крепости Чембало (XIV–XV вв.) // Проблемы истории и археологии Украины: материалы VI Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения академика В. П. Бузескула (Харьков, 10–11 октября 2008 г.). – Харьков: ООО «НТМТ», 2008. – С. 84–85.

⁴⁸ Мыц В. Л. Каффа и Феодоро в XV в. Контакты и конфликты. – Симферополь: Универсум, 2009. – 528 с.

⁴⁹ Там само. – С. 153–177.

⁵⁰ Там само. – С. 419–499.

*Анатолій Кузь
(Черновцы)*

Военное развитие Генуэзской Газарии в XIII–XV вв.: обзор украинской историографии (1991–2010 гг.)

В статье идет речь о состоянии разработки и изучения военной истории генуэзских колоний Крыма (генуэзской Газарии) в современной украинской историографии. Рассмотрены основные вопросы, которых касались в своих исследованиях украинские ученые: военные конфликты при участии генуэзцев, вооружение, военная организация, фортификация и система обороны, наемничество и др.

Ключевые слова: историография, наука, исследование, генуэзцы, фортификация, наемник, реформы, требуше, вооружение, система, гарнизон, Готия, арбалет, фактория, война.

*Anatoliy Kuz'
(Chernivtsi)*

Military Development Genoese Gazaria in XIII–XV Centuries: Review of Ukrainian Historiography (1991–2010)

In given article there is a speech about a condition of working out and studying of military history of the genoese colonies of Crimea (Genoese Gazaria) in a modern ukrainian historiography. The main issues raised in their studies by ukrainian scientists: the military conflict with the genoeses, armament, military organization, fortifications and defenses, mercenaries, etc. In the end of article the author considers the problems existing for today in a historiography and a way of their decision.

Key words: historiography, science, research, Genoeses, fortification, mercenary, reforms, armament, system, garrison, crossbow, trading station, war.

УДК 94(477)«10/14»: 438.41

*Ярослав Лусейко
(Львів)*

**ДРІБНІ ТА СЕРЕДНІ ШЛЯХЕТСЬКІ РОДИ
СЯНОЦЬКОЇ ЗЕМЛІ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.**

У цій статті аналізується стан дрібної та середньої шляхти Сяноцької землі у першій половині XVI ст. Більшість давніх сяноцьких родів у цей період практично не змінили свого соціально-майнового становища порівняно з кінцем XV ст. Однак родини Пакошовських, Тарнавських, Добрянських, Заришинських зазнали збідніння за рахунок зростання чисельності роду. Особливістю було те, що в першій половині XVI ст. в Сяноччину мігрувало багато шляхетських родів немісцевого походження.

Ключові слова: шляхта, Сяноцька земля, майно, збідніння, місцеві роди.

Динаміку суспільного життя шляхти Сяноцької землі у першій половині XVI ст. визначало ряд факторів, пов'язаних із перерозподілом земельної власності в регіоні, приходом сюди нових шляхетських родин, вигасанням або дробленням старих родин. Різноманітності та руху в життя регіону привносили такі події та явища, як міжшляхетські збройні сутички та наїзди, перехід ключових урядів до осіб немісцевого походження, шлюбна політика місцевих родів тощо.

Дослідження особливостей становища шляхти Сяноцької землі в даний період є актуальним з огляду на те, що Сяноцька земля та місцеві еліти досі залишаються малодослідженими у вітчизняній історіографії. Історію сяноцької шляхти частково було висвітлено ще в довоєнний період польськи-